

VLADIMÍR V. KUSÍN (Mnichov)

O DEMOKRATIČNOSTI V ČESKÉM NÁRODNÍM CHARAKTERU *K sedmdesátinám Gordona Skillinga (*)*

Komentářů k české politické kultuře je dnes už celý kopec. Většina z nich přichází k čtenáři v podobě amorfních úvah, anekdot, pikareskních obrazů z dějin a rozmáchlých úsudků. Jejich autoři mají dobrou snahu vykreslit motivační pozadí národa – a zhusta selhávají. Češi sami jsou v tom sebezpyt-ném cvičení přímo velkoobchodníky. Sto let a déle si kladou otázky, které jim připadají navýsost případné a jiným přinejmenším podivné. Kdo jsme? Co děláme právě na tomto místě ve středu Evropy a právě v tomto čase ke sklonku tisíciletí? Kam se ubíráme? Které vlastnosti nás odlišují od jiných národů? Co nás motivuje?

Sebezkoumání po této linii pšenice v komunistické zemi veřejně nekvete, protože tam se úředně znají všechny odpovědi, ale na otázky se tam vladaři dívají spatra. Proto se tedy národní introspekci s oddanou pravidelností za-bývají hlavně disidenti doma a více či méně vzdělání exulanti venku, a to jak kolektivně tak jednotlivě.

Vzhledem ke svému nepochybnému příbuzenskému svazku se západo-evropským způsobem myšlení bývají české sondy do vlastní národní duše často na slušné úrovni. Srší případnými vtipnostmi, oplývají patričními historickými narážkami, ba razí i nezvyklé soudy. K nejlepším provozovatelům sebeponoru patří spisovatelé a novináři, jejichž řady tu a tam posiluje historik nacházející se na útěku od faktů, třeba i proto, že úřady mu *fontes* zamkly na deset západů. I svébytný psychologizující literární styl se pro tento druh činnosti vyvinul. A pisatelé si nasazují mimikry: označují se za sociology a politické vědce, nemají zhusta potuchy o tom, co tyto vědy vlastně zkoumají a jak. Profesionální arsenál vědecké práce je tu nahrazován bystrým úsudkem a lehkým perem, jež obojí operuje na základě sumy vědomostí zvíci dobře zvládnuté zátěže z měšťanské školy, někdy však i učiliště třetího stupně.

Vcelku je to povyražení neškodné, protože jeho vliv na přítomnou realitu se přibližuje nule. Skutečnost dnešních dní, pokud jde o chování národních celků, je sevřena do železných obručí nadnárodních konfigurací. Pragmati-

(*) Profesor H. Gordon Skilling z Toronta je dávný a dobrý, ba výtečný znalec českých a slovenských dějin i současných poměrů. Jemu vděčí Čechoslováci za to, že se v Americe a Kanadě o nich ví daleko víc, než by tomu bylo bez něho. Jeho *Czechoslovakia's Interrupted Revolution* (Princeton University Press, 1976) je to nejlepší, co bylo o šedesátých letech, včetně Pražského jara, napsáno. Brzo vyjde jeho knížka o Chartě 77, ale připočítat je třeba i desítky dalších publikací a článků, nemluvě už ani o vystoupeních nepřesných. K životnímu jubileu chystá University of Toronto pamětní spis, jehož měla být tato stať součástí. Nezdála se však editorům sdostatek původní a vědeckou, ba chyblí jí něž obvyklý poznámkový aparát. Nu, výtku přijímám, napsal jsem se empiricky založených prací dost, přišlo mi vyslovit se právě ke Skillingovu výročí jinak, snad neméně potřebně. Však bych asi všechno nakonec řekl stejně, i s kupou odkazů. Jsem tedy vděčen redaktorům *Studíj*, že mi dovolují složit upřímný hold příteli Gordonovi a jeho vzácné paní Sally na svých stránkách. Přes svých sedm křížků zůstává profesor Skilling duševním junákem a jeho chof má mladost v povaze.

kové si mohou dovolit pozorovat psychopolitické konstrukce s pobavením, anebo i pohrdavě. Jediný větší vliv mají tyto intelektuální prostocviky na ty, kdo je předvádějí. V průběhu cvičení si buď zadrhnou na anténách své percepce další uzel, anebo přijdou k závěru, jako pisatel těchto řádků již před časem, že nadbytečné energie lze lépe využít provozováním něčeho jiného.

Když už jsem tedy ostří svého argumentu nažhavlil hned zpočátku do běla, měl bych si teď dát dobrý pozor, abych se inkriminovaného hříchu nedopustil sám. Neboť, čím kdo zachází, tím také schází. Komu se snad přece bude zdát, že vyháním ďábla belzebubem, tomu se už předem omlouvám poukazem na svůj původ. Ani já přitažlivosti toho hroužení do národního podvědomí tak zcela neodolávám, zvláště když je kolem slyšet tvrzení, jací že jsou ti Poláci hrdinové a jak my jsme za to zase demokraté!

* * *

První úsudek, který si věru zaslouží kritického komentáře, opakují pozorovatelé české politické scény, včetně sečtělých Čechů samých, tak často a tak rychle, že se dělají mžitky před očima. Říkají to asi takhle: český národ má hlubokou demokratickou tradici, která v jeho příslušnících vypěstovala prakticky nevyhladitelné tíhnutí k demokracii, a to do té míry, že se nemohou smířit s žádnou autoritativní formou vlády. V tom spočívá – prý – fundamentální protiklad mezi českou politickou kulturou a komunistickým systémem a z toho též plyne vkořeněný nesouhlas se sovětskými recepty, podle nichž se v Československu od roku 1948 politicky vaří. Nejvýrazněji se tento demokratismus projevil – podle zmíněné argumentace – ve snaze odstranit existující základní dichotomii demokratické kultury a nedemokratického systému v průběhu Pražského jara. Sám jsem takto hovořival.

Mají-li si slova podržet zavedený smysl, aby se jich dalo užívat coby prostředky lidského poznání a komunikace, pak se pojem demokracie a jeho deriváty vztahují k určitému způsobu vlády, nejen k těžce definovatelnému lidskému konání či přesvědčení. Čechům se poštěstilo mít takovou vládu po dobu dvaceti let, od roku 1918 do roku 1938, tedy jen po zlomek času, co existují jako moderní národ. Pro Čechy jako etnicko-politickou skupinu byla demokracie vlastně v průběhu první světové války zvolena zvnějška, byť i s přičiněním jednotlivců z jejich středu. Předpokládáme, že se tak stalo v souladu s přáním většiny, ale k volbě demokracie každopádně nedošlo proto, že by národ na ni vytrvale naléhal, či se o ni mohl zasadit zavedeným způsobem. Československou demokracii nepřivedila revoluce. Ta zrodila samostatnost. A nebylo ovšem lidového hlasování o povaze nového státu.

Před rokem 1918 existovaly ovšem demokratické aspirace různé intensity. Čeští politikové vedli zápas o národně-politickou reprezentaci a autonomii uvnitř Rakouska a později Rakousko-Uherska, což byl bez pochyby chvályhodný politický cíl. Byl však stále zbarvován a motivován snažením národním. Národní není automaticky demokratické. Zápas českých reprezentantů nebyl politickou bitvou o demokracii jako formu vlády v celé habsburské říši, ale mnohem spíše národním úsilím, jehož cílovou podobu určovalo kýžené pro-

sazení jen jedné z demokratických zásad, totiž decentralizace politické moci podle národních hranic. Hlavní proud české politiky si osvojil v průběhu tohoto potýkání s německým živlem jistou preferenci pro demokratizaci, ale ta se až do roku 1918 nikdy nestala plným operačním módem a pravděpodobně ani nepřešla do krve veřejnosti. Důraz se zcela jasně kladl na národní realizaci, ne na vytvoření občanské společnosti.

Ať už ke své škodě či k užitku, Češi byli vždy národně uvědoměným etnikem, anebo se alespoň mezi nimi vždy našlo dost prosazovatelů národních práv. Zprvu v podmínkách kmenových a přednárodních, pak ve smyslu etnicko-kulturním a posléze i jako moderní národní jednotka si Češi vždy cenili vlastní pospolitosti. Prvek nacionalismu v dobovém vyjádření hrál snad úlohu už při zavraždění knížete Václava, v polských válkách na přelomu tisíciletí, v Kosmově stížnosti na německé kněze a mravy, ve sporu o liturgický jazyk, v husitských válkách a ve volbě krále Jiřího z Poděbrad. Zachování českého jazyka sloužilo pak v kombinaci a podpořným uchováváním protestantismu, ale i v pokrokovém katolickém kontextu, jako nezanedbatelný podnět ke krystalizaci národního vědomí, které se prodralo na veřejnost kolem začátku 19. století, a nabíralo pak postupně na síle. Kulturní revoluce, kterou Češi provedli v 19. století, zejména v jeho druhé polovině, byla v první řadě revolucí národně kulturní. Stejný byl i růst uvědomování politického.

I v první republice, přes její nespornou demokratičnost, bylo lze pozorovat velmi silné nadřazování nacionálních citů i behaviorálních preskripcí nad demokratickou politickou aktivitu. Kult legií, kult Masaryka, vztahy k nepohodlnému německému etniku i postoje ke Slovákům byly projevy českého nacionalismu plny.

Argument o ideologii českého nacionalismu (a nebojme se toho slova) jako hnací síly v historii se mi zdá být prokázán. Jsem mnohem méně přesvědčen, že česká politická kultura – jako souhrn citění, víry, postojů i skutečného jednání (abychom přijali tu širší ze dvou stávajících definicí) – obsahuje současně také stejně silný náboj kognitivní, afektivní a emotivní identifikace s demokracií jako formou vlády.

* * *

Mnohý Čech měl a ještě má v sobě obdiv k dvaceti letům takzvané první republiky. Mnohým současníkům se ten fenomén zadřel pod kůži. Ale i lidé, jejichž datum narození je z komunity pamětníků vylučuje, ohlížejí se do vlastní prehistorie s velkou dávkou afinity k těm předválečným dobám. Průzkumy veřejného mínění z let 1946 a 1968 svědčí o tom, že emotivní svazek s první republikou přestál nejen šest let nacistické okupace, ale i dvacet let komunismu. Nezdá se mi však – a to je má druhá kacířská poznámka – že by přitažlivost první republiky nutně znamenala identifikaci s demokracií v technickém slova smyslu. Atraktivnost snad spočívá více ve srovnání s dvěma časově následnými totalitními režimy, a pak ještě ve skutečnosti, že na první republiku se právem nahlíží jako na amalgám národních, kulturních, politických a sociálních prvků, které se podařilo výjimečně vhodně spojit uvnitř

jednoho státního celku. Právě celková percepce tohoto amalgámu se tak průrazně promítla do budoucnosti, nikoli jen jeho demokratické politické instituce a procesy.

Pohlédne-li člověk na charakteristické rysy první republiky jednotlivě, pak už se jim v následném historickém vědomí takové míry identifikace nedostává. Badatelé (historici, političtí vědci) určí jednotlivé defekty poměrně snadno, ale i laik tu neváhá. Snad jen kulturní výsledky obstojí beze zbytku i před nejnáročnějším zkoumáním, ale na ty je pochopitelně nutno nahlížet jako na pokračování a vyvrcholení pokroku, který započal o sedmdesát let dříve, v závěsu za revolucí roku 1848. Takové konstatování nemá být znevažující. Prostředí nezávislého, demokratického a národního státu nesporně podpořilo kulturní vývoj, byť jej i samo v život nevyvolalo.

Oficiální nacionalismus však plně korespondoval jen s českými národními aspiracemi. Mezi Slováky a Němci, bez ohledu na vše, co může být uvedeno k ospravedlnění vládní politiky, vyrostly vlivné a velké komunity nespokojených občanů, jejichž postoje se přetvořily v protistátní nátlak v době, kdy šlo o všechno. Hospodářsky učinila země pozoruhodný pokrok, ale zůstala přitom krajně zranitelná vnějšími vlivy. Krise třicátých let postihla Československo velmi silně a její důsledky se pociťovaly déle než v řadě jiných zemí. Regionální rozvoj značně zaostával za požadavky ekonomické modernizace a hospodářská nespokojenost se pochopitelně spojila s národní animositou v severozápadním českém pohraničí a na Slovensku. Jako důsledek hospodářské neadekvátnosti zůstala sociální deprivace nepochybně vážným problémem po celou dobu trvání státu, i navzdory pokrokovému zákonodárství a okamžitým opatřením, které měly její dopad snížit.

V samotné politice se terče kritiky vynořily z národního zamlžení zejména v důsledku smutného konce první republiky v letech 1938 a 1939. Mezi nimi i jev, kteří mnozí nazývají úhelným kamenem demokracie, totiž politický pluralismus.

Na sklonku třicátých let se už na fragmentaci aktivní politické komunity do nadměrného počtu stran nahlíželo jako na systémový defekt. S vědomím existence tohoto lidového náhledu vytvořila se pak restriktivní koncepce pluralismu, tak jak ji za svou přijal a dopracoval Edvard Beneš a emigrační politikové činní v jeho stínu během druhé války. Benešova kritika demokracie první republiky, vyjádřená v neobvykle silné formě v knize *Demokracie dnes a zítra*, spočívala nejen na autorově vlastním teoretickém úsudku, ale i na jeho hodnocení více či méně obecné nálady mezi lidem. Naneštěstí spojil Beneš tuto kritiku s politickým závěrem a vytyčením politických plánů, které spočívaly na zcela falešné premise. Přesvědčení, že defekt minulosti – zejména systémový – je možno odstranit infuzí zdánlivě očištěného komunismu do demokratických struktur a procesů, ukázalo se být fatálním.

Nespokojenost s konkrétní formou a stylem demokracie, jak převládaly v předválečném Československu, obsahovala především kritiku zákulisních způsobů, pomocí nichž se jinak těžko ovladatelné politicko-vládní koalice udržovaly v určité linii. Na handlování, nepotismus, patronství, skandalizování a tutlání malérů, i na mnohé jiné praktiky se tehdy nahlíželo jako na škodlivé neduhy vyplývající z podstaty systému, ne jen jako na jeho iritující vedlejší

produkty. Teprve mnohem později, když se dalo politický systém první republiky srovnávat s tím, co přišlo po něm během války a pak znovu po roce 1948, počaly ty hořké námitky ustupovat do pozadí a vzpomínky na předválečné politické doby nabývaly nostalgického charakteru ve smyslu « všechno bylo v pořádku ». Ve srovnání s nacistickým a komunistickým totalismem se pluralistické recepty první republiky ocitly na samém vršku preferenční stupnice. Zkoumány samy o sobě už tak skvěle nevypadají.

Těžko říci, proč se na první republiku jako globál vzpomíná lépe než na součet jejích částí, či na každou z nich jednotlivě. Odpověď snad spočívá v tom, že se český národní triumf a vzrušující kulturní pokrok pokládají za dostatečně silné percepční prvky, které přehluší uznání defektů v politickém ustrojení tehdejší pluralitní demokracie. Navíc pak vede každý pohled do minulosti k uhlazování kontur. Churchilllovský úsudek o demokracii jako nejhorší formě vlády s výjimkou všech ostatních se zdá platit i v poměru k československé národně-politické minulosti. V každém případě mi oddanost k demokratickému systému nepřipadá jako ten hlavní činitel ovlivňující českou politickou kulturu. To tak snad ještě legenda o takové oddanosti.

* * *

Je možno namítnout, a mnozí tak učiní, že demokracie je přece víc, než jen určité aranžmá politických institucí a procedur či ustrojení vládních organismů. Je to také stav mysli, národně-kolektivní i převážně části jedinců v tom kterém společenství. Je to záruka rovné příležitosti pro všechny. Je to vztah mezi lidmi jako svobodnými politickými herci, bez ohledu na jejich hierarchický status. Je to klima, jež podněcuje svobodné sdružování a rozcházení. Je to ovzduší, ve kterém se daří svobodnému toku myšlenek zdárně zdolávat ono minimum zábrán, které každá společnost musí si podržet. A je to ještě mnohé. V tomto smyslu, jak přiznat nutno, zažila česká národní minulost lidové směřování právě k takovému demokratickému stavu věci. Jaké právo však máme vyzdvihnout Čechy coby zvlášť dobře disponované k pěstování psychologicko-společenské demokratičnosti tohoto neinstičního druhu? V příhodné konstelaci podmínek, jakou přináší dovršení národně-uvědomovacího procesu a dosažení vysokého stupně lidové vzdělanosti, bude se takměř každý lid rozhodovat pro stejné cíle.

Existují nicméně zkušenosti kumulativní povahy v dějinách každého národa, které buď napomáhají společenskému demokratismu, anebo takovou orientaci brzdí. Proto se také lidová preference neprojeví u každého národa stejně silně a na předstupeň demokracie politické a vládní se vystupuje tomu líc a onomu hůř. Není také jistoty, že náhodná souhra okolností nesvede lid s jeho cesty, byť byla sebevíc nakupením historických zkušeností prošlapována.

V tomto rámci nashromáždili Čechové během uplynulých století skutečně podstatnou sumu populistických zkušeností. Snad by se ten dějinný gradualismus dal přirovnat k pomalému postupu politického uvědomování a pak i vyvzdorovanému zrovnoprávnování plebejců v antickém Římě, od jejich naprostého bezpráví před přijetím tzv. *Lex Canuleia* (445 př. Kr.) až k přijetí

tzv. *Lex Hortensia* (286 př. Kr.). On vlastně ten výraz *plebejství* nevystihuje tak špatně socio-politickou dispozici Čechů, existuje-li ovšem vůbec něco, jako je skupinová dispozice. V neposlední míře je tomu tak proto, že tato dezignace nabyla v pozdějším terminologickém úzu příděchu čehosi drsného, přízemního a vulgárního. Jde tu vlastně o egalitářský, obyčejno-člověčský postoj, vždy ve při s domácí či cizí silou, která se pokouší prodloužit existenci občanských diskvalifikací uvařených na *vernaculus*, ale také tlumící mravní čistotu mezilidských vztahů uvnitř plebsu samotného. Fakta, která musela ovlivnit formování tohoto postoje, jsou známa. Zahrnují předčasnou Reformaci (sakramentální víno pro laiky, kritika kněží, protikřížácké boje na domácí půdě), zničení domácí šlechty, uchování národního jazyka a rudimentu národní kultury uvnitř prostého lidu a v nižší vrstvě vzdělanců, nezřídka kněží, jakož i následný zrod moderní inteligence ze sociálně neprivilegovaných tříd.

Co se nazývá švejkovstvím či charitativněji » syndromem pouhého přežití«, není pak bez intimního vztahu k dějinám českého plebejství. David W. Paul nedávno uveřejnil na toto téma významnou a výtečnou knihu, *The Cultural Limits of Revolutionary Politics*, kterou by vykladači české povahy měli povinně číst. Není snad příznačné, ale rozhodně zajímavé, že dosud jedinou velkou monografickou práci, která problému českého národního charakteru řeší vědeckým způsobem, tedy ne jen esejisticky, napsal Nečech. Přál bych si, aby Češi docenili přínos Gordona Skillinga a teď také Davida Paula k pochopení své vlastní kolektivní psyché. Věřte, že na objektivním přístupu k této pro Čechy tak bolavé otázce něco je.

Cítíme snad všichni, že v naší kumulaci historické zkušenosti je obsaženo víc, než jen pouhá snaha přežít podrobením, byť jen zdánlivým. Stejně jako římský *plebs* nikdy nepřestal vést nátlak na privilegovanou třídu patricijů s cílem přivodit změnu statutárního řádu věcí ve směru větší rovnosti, tak i lidově-občanský globál českého národa vyprodukoval ze svého středu znovu a znovu nějakou tu komunitu reformátorů. Oprava a náprava se mi zdají být přirozenými doprovodnými rysy českého plebejského postoje. Místo, aby se srocovali pod revolučními prapory k pokusům zahladit všechny společenské neduhy » teď, anebo nikdy « a k nastolení vznosných ideálů jedním rázem, Češi pracovali pomalu na opravě svého jazyka, na výstavbě své moderní kultury, na infiltraci rakouské byrokracie, na získání přístupu mezi majetné třídy, na vlastním prosazení ve školském a osvětovém systému, na připuštění do existujících politických útvarů, na ukuchtní takové dohody s panující mocí, která by byla českému národu výhodná, na federalizaci habsburské monarchie, na změně vlastních dlouho zastávaných názorů, a dokonce i na reformě komunismu. Máme tu ve vlastních dějinách co činit s lidmi, kteří si zvyknou, ale současně nadávají na poměry, snažíce se o přesah soudobých limitů. Své postoje formulují a svou činnost vyvíjejí zdrženlivě, ke zlosti vnějším pozorovatelům a navzdory i těm z vlastního středu, kteří je vyzývají k heroismu ve jménu údajně dalekosáhlejší percepce budoucnosti.

A tak i vůdcové, jak je Češi plodí, nebývají postavami odhodlanými k zteči nepřátelských pozic. Od doby, kdy se politika stala výrazem kolektivního chování, vznáší se kolem českých militantů nepřijemná vůně frustrace nebo šaškárny. Místo gerojů s palcáty se tu novodobými dějinami vine průvod –

a pro něho je to pohled k zvracení – kompromisům oddaných politiků a politických čachrářů. Čestné výjimky tvoří několik jedinců, co si uměli povýšit gradualismus do mravních poloh. Česká politika skýtá i sympatizujícímu pozorovateli dosti ubohý pohled. Etické a revoluční zřetele stranou; nemá smysl čekat od Čechů, že pozvednou zbraně proti střelám a šípům rozkačené sudby, když už je historie naučila pohybovat se o poschodí níže.

* * *

Nacionalismus, ne demokracie, tvořil základní trend českého jednání v dějinách. Sociální demokratické postoje tu hrály úlohu, ale na pluralistická pravidla vládního demokratismu se nahlíželo spíše jako na zátěž, ne jako na vymoženost, byť se jím i dávala přednost před totalismem. Nejsnáze vystopovatelným jevem bylo plebejské usilování o společenskou a občanskou rovnost, v kterémžto procesu se kompromis spájel s opravářstvím. Nacionalismus, plebejství, reformismus.

Je však nutno dodat, že v posledních letech se v důsledku naprosto nemorální instrumentality režimu, který vládne po porážce Pražského jara, pravděpodobně vytvářejí nové behaviorální a atitudinální tendence. Některé z nich představují zbyteční hrubých a vulgárních rysů plebejství: chtivost, závist, kariérismus, vytí s vlky. Touha po opravě a nápravě byla zatlačena, zatímco ochota podřídit se okolnostem vzrostla. Optimista bude doufat, že se původní rovnováha českého plebejského reformátorství znovu prosadí. Pesimistovi se práh na cestě k morálnímu podsvětí zdá již být překročen.

Překlady

PROHLÁŠENÍ MEZINÁRODNÍ TEOLOGICKÉ KOMISE O POVZNESENÍ ČLOVĚKA A KŘESŤANSKÉ SPÁSE

Úvod

Otázka vztahu mezi povznesením člověka a křesťanskou spásou nabyla všude velké důležitosti. Projevuje se to zejména v době od konce II. Vat. koncilu, na němž se církve obzvláště zajímala – z hlediska odpovědnosti křesťanů – o otázky týkající se organizace světa. V Latinské Americe i jinde upoutaly stále rostoucí pozornost rozličné » teologie osvobození«. Mezinárodní teologická komise během svého výročního zasedání (4.-9.září 1976) se věnovala právě těmto otázkám. Neupřela však svou pozornost na různá nynější pojednání a tendence, nýbrž soustředila se na základní problémy